

Γιατί ένα τέτοιο Συμπόσιο WHY SUCH A SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32635 & [doi:heal.uoi.12442](https://doi.org/10.12442/heal.uoi.12442)
Ο δρόμος ως το Συμπόσιο TOWARDS THE SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32632 & [doi:heal.uoi.12439](https://doi.org/10.12439/heal.uoi.12439)
Πρόγραμμα PROGAM olympias.uoi.gr/32633 & [doi:heal.uoi.12440](https://doi.org/10.12440/heal.uoi.12440)
Ομιλίες (121 βίντεο) ORAL PRESENTATIONS (121 videos) <https://www.youtube.com/@1-706/videos>
ΠΡΑΚΤΙΚΑ PROCEEDINGS olympias.uoi.gr/32634 & [doi:heal.uoi.12441](https://doi.org/10.12441/heal.uoi.12441)
Απολογισμός: Ήμουν κι εγώ εκεί! REPORT: I WAS THERE! olympias.uoi.gr/33342 & [doi:heal.uoi.13058](https://doi.org/10.13058/heal.uoi.13058)
Παρόν άρθρο THIS PAPER olympias.uoi.gr/33202 & [doi:heal.uoi.12957](https://doi.org/10.12957/heal.uoi.12957). EN Summary follows

Ο Εαυτός και οι Διαδοχικοί (;) Θάνατοί του: Φιλοσοφική αναζήτηση και Νευροεπιστημονική διερεύνηση ¹

Μίλτος Λειβαδίτης ²

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Αλεξανδρούπολη

Περίληψη

Οι εννοιολογικά συγγενείς όροι ‘εαυτός’ (self), ‘πρόσωπο’ (person), ‘πράττον υποκείμενο’ (agent) εκπηγάζουν από την αυθόρμητη εσωτερική αίσθηση ότι οι νοητικές δραστηριότητες και οι πράξεις μας εκπορεύονται από κάποιο ενιαίο, εσωτερικό, ψυχικό κέντρο. Ανά τους αιώνες έχουν διατυπωθεί διάφορες φιλοσοφικές θεωρίες και απορίες γύρω από τον εαυτό, π.χ. αν υπάρχει ή αποτελεί αυταπάτη, αν είναι υλικός ή άυλος, αν αφορά μόνο ανθρώπους ή και άλλα νοήμονα όντα κ.ο.κ. Επίσης, έχουν διατυπωθεί προβληματισμοί σχετικά με τη νοηματική έκταση και τη χρονική διάρκεια του εαυτού.

Έχουν εαυτό νοήμονα συστήματα πολύ διαφορετικά από τον συνηθή άνθρωπο, όπως ανθρωπίνα έμβρυα, βάτραχοι, εξελιγμένοι υπολογιστές; Διαρκεί ο εαυτός όσο και η ζωή ενός βιολογικού οργανισμού; Είναι αιώνιος και άφθαρτος, όπως υποστηρίζουν πολλές δυϊστικές προσεγγίσεις και θρησκείες; Διακόπτεται, σταδιακά ή αιφνίδια, προσωρινά ή μόνιμα, ύστερα από κάποια συμβάντα (π.χ. μια εγχείρηση αλλαγής φύλου, μια προϊούσα άνοια, ένα διασχιτικό επεισόδιο, ένα δραματικό συμβάν); Μήπως ισχύει η μινιμαλιστική άποψη ότι αυτό που αποκαλούμε ‘εαυτός’ είναι μια ακολουθία από διαφορετικούς εαυτούς, καθένας από τους οποίους διαρκεί ελάχιστα, όσο και η κάθε ξεχωριστή εμπειρία;

¹ 28-4-2017 11:00-12:30. Συνεδρία: Π2 Ψυχή και θάνατος. Ομιλία 3η: [YouTube=kd8w3j41rqs](https://www.youtube.com/watch?v=kd8w3j41rqs) 17:10. Άρθρο: υποβολή 9-11-2022· αποδοχή 31-1-2023· κρίση από ομότεχνους (peer reviewed): όχι.

Αν οι σύνδεσμοι στην κορυφή αυτής της σελίδας δεν λειτουργούν: > ΠΡΑΚΤΙΚΑ: σελίδα 21: υποσημείωση 6.

Πώς να αναφέρετε αυτό το άρθρο: Λειβαδίτης Μ. «Ο εαυτός και οι διαδοχικοί (;) θάνατοί του: Φιλοσοφική αναζήτηση και νευροεπιστημονική διερεύνηση». Στο: «Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε; (ΠΠΠ). Πρακτικά 1ου Διεπιστημονικού Συμποσίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 28-30 Απριλίου 2017. ISBN 978-960-233-288-7» Εκδόσεις Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, αποθετήριο Ολυμπιάς, 7 Απριλίου 2024. Άρθρο Π23: σς 10.
<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33202> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.12957>.

² Ομότιμος Καθηγητής Κοινωνικής Ψυχιατρικής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Γεννήθηκε στον Πειραιά το 1946. Είναι πτυχιούχος του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών στην Ιατρική, στις Πολιτικές Επιστήμες, και στη Νομική. Είναι διδάκτωρ Ιατρικής του ίδιου πανεπιστημίου και έχει μεταπτυχιακό στην Εφαρμοσμένη Εγκληματολογία του πανεπιστημίου Paris V-Rene Descartes. Έλαβε την ειδικότητα του νευρολόγου-ψυχιάτρου και έχει ασκήσει το επάγγελμα του ψυχιάτρου επί δεκαετίες από διάφορες δημόσιες και πανεπιστημιακές θέσεις. Διετέλεσε καθηγητής Κοινωνικής Ψυχιατρικής του Τμήματος Ιατρικής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης και από το 2013 έχει τον τίτλο του ομότιμου καθηγητή. Το συγγραφικό του έργο περιλαμβάνει τέσσερις μονογραφίες, επιμέλειες εκδόσεων και συμμετοχές σε συλλογικούς τόμους, καθώς και περί τα 70 επιστημονικά άρθρα σε ελληνικά και ξενόγλωσσα επιστημονικά περιοδικά. Κατά την τελευταία 15ετία τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα επικεντρώθηκαν στη Φιλοσοφία της Νόησης και στην Εξελικτική Ψυχοπαθολογία. Συγγραφέας των βιβλίων *Νόηση και Λογικότητα: Τα γνωστά και τα γνώσιμα* (2016), και *Ο νους μέσα στον κόσμο - Ο κόσμος μέσα στον νου* (2019). <https://biblionet.gr/personid=20267>. miltlivaditis@gmail.com.

Στην παρούσα εργασία συζητούνται κάποια από αυτά τα ζητήματα, τόσο στο επίπεδο της φιλοσοφικής αναζήτησης όσο και σε αυτό της νευροεπιστημονικής διερεύνησης των τυχόν εγκεφαλικών ισοδυνάμων του εαυτού. Επίσης, διερευνάται η σχέση μεταξύ κλινικών καταστάσεων υποβαθμισμένης αυτοσυνειδητότητας – π.χ. προκώμα, φυτική κατάσταση, βαθύ κώμα – και του απομένοντος εαυτού.

Εαυτός και ευθανασία: Δεν φαίνεται λογικό να αποκλείεται εκ προοιμίου, ούτε να καταστέλλεται υπέρμετρα, το δικαίωμα του ψυχο-κοινωνικού εαυτού να δώσει ένα οριστικό τέλος στο αφήγημα του.

Λέξεις-κλειδιά: *ακολουθία εαυτών, εγκεφαλικά ισοδύναμα εαυτού, νευροφυσιολογία εαυτού, διαδοχικοί θάνατοι εαυτού, ευθανασία εαυτού, ελεύθερη βούληση, δυσθανασία εαυτού, φυτική κατάσταση, βαθύ κώμα, προκώμα, υλικός εαυτός, σωματικός εαυτός, άυλος εαυτός, αιώνιος εαυτός, άφθαρτος εαυτός, πράττον υποκείμενο, ψυχικός εαυτός, ψυχικό κέντρο, κοινωνικός εαυτός, μινιμαλισμός, αυτεπίγνωση, αυτοσυνειδητότητα, υπερβατικές / υπερφυσικές γνώσεις, εαυτός και πρόσωπο, εαυτός και εγώ, τέλος της ζωής, θάνατος με αξιοπρέπεια, αξιοπρεπής θάνατος, καλός θάνατος, ωραίος θάνατος, ευ-θάνατος, ώριμος θάνατος, ανώριμος θάνατος, μεθώριμος θάνατος, πρόωρος θάνατος, θάνατος πριν την ώρα του, θάνατος στην ώρα του, θάνατος μετά την ώρα του, μετάωρος θάνατος, αθανασία, ιατρικά υποβοηθούμενη ευθανασία, προθανασία, μεταθανασία, μεταθανάτια μακροζωία, πότε πρέπει να πεθαίνουμε, ΠΠΠ, πότε οφείλουμε να πεθαίνουμε, ΠΟΠ, πώς πρέπει να πεθαίνουμε, ΠώΠΠ, πού πρέπει να πεθαίνουμε, ΠύΠΠ, με ποιον δίπλα μας πρέπει να πεθαίνουμε, ΠνΠΠ, από ποια αιτία πρέπει να πεθαίνουμε, ΠΑΠΠ, γιατί πρέπει να πεθαίνουμε, ΓΠΠ,*

The self and its successive (?) deaths: Philosophical inquiry and Neuroscientific investigation ³

Miltos Livaditis ⁴

Democritus University of Thrace, Alexandroupolis, Greece

Summary

The conceptually related terms ‘self’, ‘person’, ‘agent’ (acting subject) derive from the spontaneous inner feeling that our mental activities and actions emanate from some single, inner, psychological center. Over the centuries, various philosophical theories and questions about the ‘self’ have been formulated, e.g., if it exists or is a delusion, if it is material or immaterial, if it concerns only humans or also other intelligent beings, etc. Also, concerns have been raised regarding the semantic extent and temporal duration of the self.

³ 28-4-2017 11:00-12:30. Session: P2 Soul and death. **Speech 3:** [YouTube=kd8w3j41rqs](https://www.youtube.com/watch?v=kd8w3j41rqs) 17:10. **Paper:** submitted 9 Nov 2022· accepted 31 Jan 2023· no peer reviewed.

If the **links** at the top of the first page do not work: > Top of the 1st page: PROCEEDINGS: page 22: footnote 10.

Cite this article: Livaditis M. «The self and its successive (?) deaths: Philosophical inquiry and neuroscientific investigation.» In: «*When Should We Die? (WnSWD). Proceedings of the 1st Interdisciplinary Symposium, University of Ioannina, April 28-30, 2017. ISBN 978-960-233-288-7*» University of Ioannina Publications, Olympias repository. April 7, 2024. Paper P23: ps 10. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33202> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.12957>.

⁴ He was born in Piraeus in 1946. Graduate of the Kapodistrian University of Athens in Medicine, Political Sciences, and Law. PhD in Medicine from the same university. Master's degree in Applied Criminology from Paris V-Rene Descartes University. He qualified as a neuropsychiatrist and has practiced as a psychiatrist for decades in various public and university positions. He was a professor of Social Psychiatry at the Department of Medicine of the Democritus University of Thrace and since 2013 he has the title of professor emeritus. His authorship includes four monographs, edited publications and contributions to collective volumes, as well as about 70 scientific articles in Greek and foreign-language scientific journals. During the last 15 years his scientific interests have been focused on Philosophy of Mind and Evolutionary Psychopathology. Author of the books *Intellect and rationality: The known and the knowable* (2016) and *The mind within the world - The world within the mind* (2019). <https://biblionet.gr/personid=20267>. miltlivaditis@gmail.com.

Systems very different from ordinary humans, such as human embryos, frogs, advanced computers, do they have intelligent self? Does the 'self' last as long as the life of a biological organism? Is it eternal and indestructible, as many dualistic approaches and religions claim? Is it interrupted, either gradually or suddenly, temporarily or permanently, after some events (e.g., a gender reassignment operation, a progressive dementia, a dissociative episode, a dramatic event)? Does the minimalist view apply that what we call 'self' is a sequence of different selves, each of which lasts as little as each individual experience?

This paper discusses some of these issues, both at the level of philosophical inquiry and at the level of neuroscientific investigation of possible brain equivalents of the self. Also, the relationship between clinical conditions of impaired self-consciousness (e.g., pre-coma, vegetative state, deep coma) and of the remaining self is explored.

Self and euthanasia: It does not seem reasonable to exclude in advance, nor to excessively repress, the right of the psycho-social self to give a definitive end to its narrative.

Keywords: *sequence of selves, brain equivalents of self, neurophysiology of self, successive deaths of self, euthanasia of self, free will, dysthanassia of self, vegetative state, deep-coma, pre-coma, material self, immaterial self, eternal self, imperishable self, neurobiology of self, person, acting subject, psychical self, psychical center, social self, psycho-social self, minimalism, self-awareness, self-consciousness, transcendental knowledge, supernatural knowledge, self and person, self and ego, end of life, dying with dignity, good death, mature death, premature death, postmature death, death before its time, death in its time, death after its time, immortality, medically assisted euthanasia, eathanassia, prothanassia, metathanassia, posthumous longevity, when should we die, WnSWD, when must we die, WnMWD, how should we die, HSWD, where should we die, WrSWD, whom should we die with, WmSWDW, what cause should we die from, WtCSWDF, why should we die, WySWD.*

1. Προσδιορισμός της έννοιας του εαυτού. Οι κυριότερες θεωρίες.

Οι εννοιολογικά συγγενείς μεταξύ τους γλωσσικοί όροι 'εαυτός' (self), 'εγώ' (me), 'υποκείμενο' (subject), 'πρόσωπο' (person), και ο ξενόγλωσσος όρος agent ο οποίος μεταφράζεται περιφραστικά ως το 'δρων υποκείμενο' έχουν κοινό, γενεσιουργό υπόβαθρο του νοήματός τους μια αόριστη, όμως πολύ πειστική, αίσθηση ή τουλάχιστον εντύπωση η οποία συνοδεύει πολλές ανθρώπινες νοητικές και πρακτικές δραστηριότητες: την αίσθηση ότι οι δραστηριότητες αυτές εκπορεύονται και ελέγχονται από ένα ενιαίο, εσωτερικό, ψυχολογικό **κέντρο**.

Συναφής προς την ανωτέρω αίσθηση είναι η κοινή πεποίθηση ότι το ψυχολογικό κέντρο, το οποίο προσδιορίζεται με τους προαναφερθέντες γλωσσικούς όρους, έχει τις ακόλουθες χαρακτηριστικές ιδιότητες: α) Διαθέτει **αποκλειστική** πρόσβαση σε ένα σύνολο εμπειριών και ιδιωτική προνομιακή **επίγνωση** των εμπειριών αυτών. β) Έχει **αυτεπίγνωση** (self-awareness), δηλαδή αντιλαμβάνεται ότι υπάρχει το ίδιο, ως μια αυτοτελής οντότητα. γ) Έχει **ελεύθερη βούληση** (free will), δηλαδή μπορεί αυτοτελώς να επιλέγει τι θα πράξει και να ελέγχει την τέλεση της πράξης του μέχρι την ολοκλήρωσή της. δ) Λαμβάνει **αποφάσεις** που είναι, σε άλλοτε άλλο βαθμό, εύλογες (reasonable), δηλαδή κατατείνουν, με άλλοτε άλλη επιτυχία, στην επίτευξη στόχων (π.χ. στην κάλυψη αναγκών, στην ικανοποίηση επιθυμιών).

Υπό μια πλέον αυστηρή ερμηνεία του νοήματος των ανωτέρω ιδιοτήτων, από όλα τα ζωικά είδη μόνο ο (κάθε) άνθρωπος έχει (έναν) εαυτό. Υπό μια ευρύτερη ερμηνεία και άλλα ζωικά είδη μπορεί, όπως τεκμαίρεται από τη συμπεριφορά τους, να έχουν κάποια ψυχολογική - νοητική δομή περισσότερο ή λιγότερο όμοια με αυτήν του ανθρώπινου εαυτού.

Οι κυριότερες φιλοσοφικές θεωρίες για τον εαυτό μπορεί να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: α) Στις θεωρίες του Εγώ (Ego theories) οι οποίες αποδέχονται κατ' αρχήν την οντολογική σημασία του εαυτού. β) Στις μινιμαλιστικές θεωρίες (minimalistic theories) οι οποίες, στον ένα ή στον άλλο βαθμό, υποβαθμίζουν την οντολογική σημασία του υπό συζήτηση αντικειμένου. Σε επόμενες παραγράφους θα παρουσιαστούν συνοπτικά: Από τις θεωρίες της πρώτης κατηγορίας, ο καρτεσιανός δυϊσμός, η υπερβατική και η υπαρξιστική προσέγγιση του εαυτού, η θεωρία για τους διαδοχικούς εαυτούς βραχείας

διάρκειας. Από τις θεωρίες της δεύτερης κατηγορίας, η εμπειρική θεωρία της δέσμης, και ο ελμινατιβισμός (eliminativism).

Η εσωτερική αυτονομία του υποκειμένου είναι γνωστή στη φιλοσοφία με τον όρο «ελευθερία της βούλησης ή της θέλησης» (freedom of volition ή freedom of will). Στο πλαίσιο της ψυχολογικής προσέγγισης (λαϊκής και επιστημονικής), οι βουλητικές διεργασίες εμπεριέχουν: α) τις νοητικές διαδικασίες που αφορούν στη λήψη αποφάσεων, στο σχηματισμό προθέσεων, στην τέλεση πράξεων· β) την αίσθηση μιας ψυχοσυναισθηματικής «δύναμης» η οποία επενδύει αυτές τις διεργασίες και τις ωθεί ως την ολοκλήρωσή τους, τη θέληση (will).

Ο φιλοσοφικός διάλογος για την ελευθερία της βούλησης περιστρέφεται κυρίως γύρω από τρία ζητήματα: α) Ποιες είναι οι προϋποθέσεις της ελευθερίας της βούλησης ή της θέλησης και κατ' επέκταση της ελευθερίας της πράξης; β) Δεδομένου ότι στον κόσμο μας μπορεί να ισχύει η αιτιοκρατία ή αιτιώδης ντετερμινισμός (δηλαδή η θεωρία ότι υπάρχουν φυσικές αιτίες που προκαθορίζουν τα συμβαίνοντα), είναι συμβατή η ελευθερία της βούλησης με τον ντετερμινιστικό προκαθορισμό; γ) Με δεδομένο ότι στις περισσότερες, αν όχι σε όλες, τις ανθρώπινες κοινωνίες υπάρχουν ισχυροί κοινωνικοί και ιδεολογικοί θεσμοί που επιβάλλουν την ηθική και την κοινωνική υπευθυνότητα των ατόμων, ποια είναι η σχέση μεταξύ ελευθερίας βούλησης και ατομικής ευθύνης;

Η συζήτηση (και οι αντιγνώμεις) περί το νόημα της ελευθερίας της βούλησης αφορούν πρωτίστως στα ακόλουθα κριτήρια-προϋποθέσεις αυτής της ελευθερίας: α) Το κριτήριο του να υπάρχει η δυνατότητα επιλογής, δηλαδή του να μπορεί το άτομο να αποφασίζει υπό δεδομένες συνθήκες να πράξει διαφορετικώς (δηλαδή με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο). β) Το κριτήριο της κατανοησιμότητας (intelligibility), δηλαδή του να είναι η κρινόμενη απόφαση ψυχολογικά εξηγήσιμη (να είναι το εύλογο προϊόν των επιθυμιών και των πεποιθήσεων του ατόμου).

Επίσης, θα περιγραφούν κλινικά ενδιαφέρουσες καταστάσεις, και θα γίνει μια σύντομη αναφορά στη νευροεπιστημονική θεώρηση του εαυτού. Στο επίμετρο θα επιχειρηθεί κάποια σύνθεση, και θα δοθούν τα συμπεράσματα στο ερώτημα: εαυτός και ευθανασία.

2. Ο καρτεσιανός δυισμός

Οι περισσότεροι από τους δυϊστές και τους ιδεαλιστές φιλοσόφους (π.χ. ο Πλάτων, ο Θωμάς ο Ακουινάτης, ο Καρτέσιος) πρεσβεύουν ότι υπάρχει ένας άυλος εαυτός, δεκτικός ψυχολογικής περιγραφής, ο οποίος συνήθως ονομάζεται **ψυχή** (psyche), **νοῦς** (mind), **πνεῦμα** (spirit) και μπορεί να διαντιδρά με τον εγκέφαλο των έμβιων όντων. Παρόμοια είναι η άποψη όλων σχεδόν των θρησκειών (με μοναδική ίσως εξαίρεση το βουδισμό). Συνήθως η ψυχή θεωρείται άφθαρτη και αιώνια.

Σταθμό στην ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας, αποτέλεσε η επιχειρηματολογία του Γάλλου φιλοσόφου René Descartes (Καρτέσιου) που ανέπτυξε τον ακόλουθο συλλογισμό (ο οποίος εδώ παρουσιάζεται συνοπτικά): Η αμφιβολία “Υπάρχω ή μήπως τρέφω την απατηλή αυταπάτη ότι υπάρχω;” αποτελεί επαρκή απόδειξη του ότι υπάρχει αυτός ο οποίος διατυπώνει αυτήν την αμφιβολία. Κάποιος μπορεί να έχει μια οποιαδήποτε πλάνη σχετικά με τον εαυτό του (π.χ. να πιστεύει ότι είναι αθάνατος ενώ είναι θνητός ή να πιστεύει ότι δεν είναι έξυπνος ενώ είναι), δεν μπορεί όμως να έχει την πλάνη ότι υπάρχει. Κατά το Γάλλο φιλόσοφο, κάθε αυτοαναφορική σκέψη επιβάλλει κατά λογική αναγκαιότητα την ύπαρξη του αναφερόμενου σε αυτήν υποκειμένου: “**Σκέπτομαι άρα υπάρχω**”.

Το επιχείρημα του Καρτέσιου αμφισβητείται ως προς το ότι η γραμματική χρήση του πρώτου ενικού δεν συνεπάγεται λογικά ότι όντως υπάρχει ένα πρόσωπο που τον χρησιμοποιεί. Και ένας υπολογιστής θα ήταν δυνατόν στο πλαίσιο μιας συζήτησης να κάνει παρόμοιες δηλώσεις. Επίσης, πολλές απορίες γεννά η διαντίδραση δύο τόσο διαφορετικών ουσιών, όπως το πνεῦμα και το σώμα, η οποία παραβιάζει θεμελιώδεις επιστημονικές αρχές, όπως αυτή της διατήρησης της ενέργειας. Εξάλλου, ένας εαυτός-παρατηρητής θα απαιτούσε έναν δεύτερο για να τον παρατηρεί, αυτός έναν τρίτο κ.ο.κ. επ' άπειρον.

3. Υπερβατική θεώρηση του εαυτού

Σύμφωνα με τη γνωσιολογική θεωρία του Emmanuel Kant, η μεταφυσική υπόσταση του εαυτού είναι απρόσιτη για την ανθρώπινη γνώση. Εκτός από την a posteriori εμπειρική επιστημονική διερεύνηση του κόσμου, ο άνθρωπος έχει μια μόνο ακόμα έσχατη δυνατότητα γνώσης: Μπορεί με τη χρησιμοποίηση του λογικού στοχασμού να συναγάγει κάποιες γενικές αφηρημένες αρχές οι οποίες διέπουν, κατά λογική

αναγκαιότητα, την οργάνωση και τη λειτουργία του εμπειρικού του κόσμου. Οι αρχές αυτές ισχύουν εκ των προτέρων (a priori), δηλαδή ισχύουν κατά λογική αναγκαιότητα, ανεξάρτητα από κάθε εμπειρική τεκμηρίωση, δηλαδή ανεξάρτητα από το πώς θα αποδειχθεί τελικά ότι είναι (π.χ. με την πρόοδο των φυσικών επιστημών) ο προσιτός στις εμπειρίες κόσμος. Η λογική μέθοδος του Kant και οι a priori γνώσεις που προκύπτουν από αυτή, αποκλήθηκαν από τον ίδιο υπερβατικές (transcendental, υπερφυσικές), υπό την έννοια ότι υπερβαίνουν το πλαίσιο των εμπειρικών γνώσεων. Μια από τις a priori, κατά λογική αναγκαιότητα συναγόμενες, έννοιες είναι αυτή του **υπερβατικού** εαυτού ως φορέα της ελευθερίας της βούλησης και συνακόλουθα της ηθικής και νομικής ευθύνης του ατόμου. Η προσέγγιση έχει κατηγορηθεί για ασάφεια όσον αφορά το οντολογικό status της αφηρημένης έννοιας του υπερβατικού εαυτού.

4. Η υπαρξιστική θεώρηση του εαυτού

Σύμφωνα με πολλούς υπαρξιστές, η κατάσταση του υπάρχουν, ο εαυτός και ο κόσμος ως συνειδησιακό περιεχόμενο είναι οντολογικά πρωταρχικά αδιαχώριστα. Ο εαυτός των υπαρξιστών δεν είναι ούτε ένα υπερβατικό νοητό ον, όπως υποστήριζε ο Kant, ούτε ένα ουσιώδες αντικείμενο, μια ψυχή που παρατηρεί τον υπόλοιπο κόσμο, όπως υποστήριζε ο Descartes, είναι ένα εγώ-ριγμένο-μέσα-στον-κόσμο.

Ο άνθρωπος εαυτός αυτοδιαμορφώνεται διαρκώς. Σύμφωνα με την υπαρξιστική θεωρία, η αυτοπαρατήρηση και η αυτοερμηνεία αποτελούν πρωταρχικό στοιχείο της ανθρώπινης υπόστασης. Ο άνθρωπος αναζητά διαρκώς απαντήσεις σχετικά με το ποιος είναι, για ποιο λόγο και με ποιο σκοπό ζει μέσα στον κόσμο, τι πρέπει να κάνει σε αυτόν.

Επίσης, κατά την υπαρξιστική προσέγγιση ο άνθρωπος υπάρχει σε έναν κόσμο δεκτικό στις παρεμβάσεις του. Έτσι, στο οντολογικά πρωταρχικό για τους υπαρξιστές επίπεδο του υπάρχουν, ο άνθρωπος όχι μόνο είναι ελεύθερος, αλλά είναι υποχρεωμένος να είναι ελεύθερος, όπως διεξοδικότερα θα συζητηθεί στο τμήμα του κειμένου αυτού το οποίο πραγματεύεται τα της ελευθερίας της βούλησης.

Οι αντίπαλοι του υπαρξισμού προσάπτουν σε αυτήν τη θεωρία ότι αυθαίρετα ανατρέπει την οντολογική τάξη του κόσμου. Σύμφωνα με τους φυσικαλιστές φιλοσόφους αλλά και με τα δεδομένα των ανθρωπολογικών και βιολογικών επιστημών η ανθρώπινη κατάσταση εμφανίζεται ως συνέπεια μιας μακροαίωσης εξελικτικής διαδικασίας οργάνωσης του υλικού κόσμου, η οποία οδηγεί στην εμφάνιση πολύπλοκων υλικών δομών (ανθρώπινων οργανισμών) με δυνατότητα αυτοσυνείδησης και αυτοερμηνείας.

5. Η εμπειρικιστική θεωρία της δέσμης

Ο D. Hume διατείνεται ότι όσο και αν κάποιος, αυτοσκοπούμενος, αναζητήσει ανάμεσα στις παρελθούσες και στις τρέχουσες εμπειρίες του μία, της οποίας η ιδιαίτερη ποιότητα να αντιστοιχεί σε ό,τι αποκαλούμε εαυτός ή εγώ, δε θα ανακαλύψει κάτι τέτοιο. Το περιεχόμενο της συνείδησης απαρτίζεται από βιώματα, όπως αισθήσεις, συναισθήματα, αντιληπτικά δεδομένα, και κανένα από αυτά δεν καταδεικνύει το αντικείμενο εαυτός. Οι εμπειρίες ενός ατόμου που διαδέχονται η μία την άλλη και είναι δυνατό να συναρμολογηθούν σε δέσμες εξαιτίας του ότι εμφανίζουν μεταξύ τους διάφορες σχέσεις π.χ. χωρικές, χρονικές, αιτιώδεις. Κάθε τέτοια δέσμη εμπειριών είναι ό,τι πλησιέστερο προς την έννοια του εαυτού υπάρχει στον κόσμο.

Η με αυτόν τον τρόπο τεκμηρίωση από τον D. Hume της μη ύπαρξης ενός εαυτού είναι συμβατή με την εμπειρικιστική του θέση, σύμφωνα με την οποία το υπέρτατο (αν όχι το μοναδικό) κριτήριο του τι υπάρχει (τουλάχιστον στο πλαίσιο των ανθρώπινων νοητικών δυνατοτήτων) είναι οι εμπειρίες. Όμως, οι ορθολογιστές φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι δια του λογικού στοχασμού οι άνθρωποι μπορεί να έχουν νοητική πρόσβαση σε όντα μη άμεσα προσιτά στις αισθήσεις τους. Επομένως, η αποδεικτική αξία του επιχειρήματος του D. Hume για τον εαυτό μπορεί να αμφισβητηθεί από όσους δεν είναι εμπειρικιστές.

6. Διαδοχικοί βραχύβιοι εαυτοί

Ο Άγγλος φιλόσοφος G. Strawson υποστήριξε ότι: α) Ο εαυτός δεν είναι μόνο μια θεωρητική έννοια, αλλά μια συγκεκριμένη ψυχολογική οντότητα, β) Κάθε ψυχικός εαυτός υπάρχει συνήθως για λίγα μόνο δευτερόλεπτα μέσα σε μια εμπειρία.

Κατά τον G Strawson, η αυτοσκοπικά καταγραφόμενη, φαινομενολογικά διερευνήσιμη αίσθηση του εαυτού συνιστά απόδειξη ότι υπάρχει το αντικείμενο εαυτός. Η αίσθηση του εαυτού και το αντικείμενο εαυτός ταυτίζονται, όπως π.χ. ταυτίζεται η αίσθηση της οπτικής εικόνας ενός μήλου με την οπτική εικόνα ενός μήλου. Εφόσον αδιαμφισβήτητα (τουλάχιστον για όσους θεωρούν την αυτοσκοπική μέθοδο έγκυρη), υπάρχει το πρώτο αντικείμενο (η αίσθηση ενός ψυχικού εαυτού) υπάρχει και το δεύτερο (ο ψυχικός εαυτός).

Ο Strawson υποδεικνύει ότι, όπως δείχνει κάθε προσεκτική ενδοσκόπηση, η διαδοχή εμπειριών δεν είναι ομαλή αλλά διακεκομμένη. Διαρκώς (π.χ. όταν στρέφουμε κάπου αλλού το βλέμμα μας ή την προσοχή μας, όπως και αμέσως πριν, κάνουμε μια νέα σκέψη), η συνειδησιακή ροή διακόπτεται και ύστερα από μια απειροελάχιστη παύση επανεκκινεί. Κατά τον Άγγλο φιλόσοφο, κάθε φορά που μια νέα εμπειρία αναδύεται, αναδύεται κι ένας νέος εαυτός ο οποίος τη συνοδεύει. Συνεπώς, στη διάρκεια της ζωής κάθε ατόμου εμφανίζονται, ο ένας μετά τον άλλο, πολυάριθμοι ψυχικοί εαυτοί οι οποίοι μπορεί να παρομοιαστούν με μαργαριτάρια περασμένα σε ένα περιδέραιο (pearls in a string).

Εντούτοις στην ανωτέρω θεωρία έχει διατυπωθεί η επιφύλαξη: Μήπως η αίσθηση του εαυτού, δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια εκ των υστέρων ανακάλυψη-επινόηση; Μήπως η ψυχολογικά-ανιμιστικά προσανατολισμένη ανθρώπινη σκέψη, αυθόρμητα διακρίνει ανύπαρκτες αισθήσεις;

7. Μινιμαλιστικές απόψεις

Ο Αμερικανός φιλόσοφος Daniel Dennett υποστηρίζει ότι το άτομο, όταν ανακαλεί στη μνήμη του αυτοσκοπικά και περιγράφει τις παρελθούσες, ακόμα και τις πολύ πρόσφατες, εμπειρίες του, πλανάται. Στην πραγματικότητα, δεν περιγράφει (ή τουλάχιστον περιγράφει με πολλές ανακρίβειες) τις εμπειρικές ποιότητες που βίωσε, αλλά μάλλον αναπτύσσει μια εν πολλοίς αυθαίρετη αφήγηση (narrative) γι' αυτές την οποία το κέντρο του λόγου πλάθει και αποθηκεύει στη μνήμη. Ακριβέστερα, στο κέντρο του λόγου δε δημιουργείται μια μόνο αφήγηση, αλλά πολλαπλά εναλλακτικά ημιτελή σενάρια αφήγησης από τα οποία τελικά, υπό τις συνήθεις περιστάσεις επιλέγεται, απαρτιώνεται και εν τέλει αποθηκεύεται στη μνήμη ένα.

Σύμφωνα με την προσέγγιση του D. Wegner ο εαυτός όπως και η ελεύθερη βούληση συνιστούν ανθρώπινες ψευδαισθήσεις οι οποίες προκύπτουν με την ακόλουθη διπλή εγκεφαλική διεργασία: Καθώς προετοιμάζεται σε νευρωνικό επίπεδο η εκτέλεση μιας πράξης αναπτύσσονται παράλληλα δύο διεργασίες: Αφενός προωθείται η εκτέλεση της, αφετέρου στέλνεται στο κέντρο λόγου η συναφής πληροφορία. Εκεί (στο κέντρο λόγου) δημιουργείται τόσο η συνειδητή εμπειρία της πράξης όσο και η εσφαλμένη πεποίθηση ότι αυτή προέκυψε ως αποτέλεσμα της ελεύθερης επιλογής του εαυτού.

Η ανωτέρω θεωρία στηρίζεται στο πόρισμα πειραμάτων που δείχνουν ότι η έναρξη της εκτέλεσης μιας πράξης προηγείται κατά μερικά δέκατα του δευτερολέπτου της συνειδητοποίησης της απόφασης εκτέλεσης της. Συχνά οι άνθρωποι π.χ. όταν συζητούν συνειδητοποιούν το τι θα πουν καθώς ακούν τα ίδια τους τα λόγια.

8. Ελευθεριοκρατία (libertarianism)

Όταν ένα υποκείμενο προβληματίζεται σχετικά με τη λήψη μιας απόφασης φαίνεται να ανοίγονται μπροστά του διαφορετικές εναλλακτικές δυνατότητες. Μοιάζει με έναν περιπατητή, ο οποίος βαδίζοντας σε έναν κήπο φτάνει σε μια διακλάδωση του μονοπατιού που ακολουθεί και πρέπει να επιλέξει αν θα ακολουθήσει τη μία ή την άλλη κατεύθυνση (πρότυπο του κήπου με τα διακλαδούμενα μονοπάτια, garden of forking paths model). Αυτό το πρότυπο λήψης απόφασης συναντιέται στη ζωή συχνά, π.χ. όταν κάποιος προβληματίζεται πού να πάει διακοπές ή ποιο κόμμα να ψηφίσει ή αν πρέπει να πει αλήθεια ή ψέματα κ.ο.κ. Στις περιπτώσεις αυτές υπάρχει η εσωτερική επίγνωση μιας επικείμενης νοητικής επιλογής, η οποία δεν είναι προκαθορισμένη και η λήψη της εγκαινιάζει μια νέα ακολουθία αιτιωδών συμβάντων. Το άτομο σε αυτές τουλάχιστον τις περιπτώσεις μπορεί να πράξει έτσι ή αλλιώς, και το τι θα πράξει είναι δική του απόφαση. Επομένως, καταλήγει το ελευθεριοκρατικό αυτό επιχείρημα, η βούληση μπορεί (ενίοτε) να είναι ελεύθερη.

Οι πράξεις που γίνονται σύμφωνα με το πρότυπο της προηγούμενης παραγράφου συνεπάγονται εύλογα μια ηθική ευθύνη. Όπως δεν είναι λογικό να αποδοθεί ευθύνη σε κάτι που προκλήθηκε από κάποια φυσική αιτία (π.χ. στο αποτέλεσμα μιας κίνησης που έκανε κάποιος άθελά του, π.χ. ενώ κοιμόταν), έτσι είναι εύλογο να αποδοθεί ευθύνη σε κάτι που προκλήθηκε από μια συμπεριφορά που δεν

ήταν αδύνατο να αποφευχθεί. Οι άνθρωποι είναι εύλογα υπεύθυνοι για μερικά από όσα πράττουν. Συνεπώς, έχουν τη δυνατότητα ελεύθερης επιλογής και ελεύθερης βούλησης.

Στις απόψεις αυτές αντιπαράκειται το επιχείρημα ότι η αυθόρμητη πεποίθηση των ανθρώπων ότι ο εαυτός τους επιλέγει και κατευθύνει τις αποφάσεις και τις πράξεις τους μπορεί να συνιστά αυταπάτη.

Άσχετα από την ισχύ των επιχειρημάτων που προβάλλονται υπέρ της ελευθεριοκρατίας, οι υποστηρικτές αυτής της θεωρίας οφείλουν να παρουσιάσουν μια απάντηση στο ερώτημα: Αν οι ελεύθερα διαμορφούμενες προθέσεις και πράξεις δεν προκαθορίζονται σύμφωνα με το αιτιοκρατικό πρότυπο, πώς προκύπτουν από την υπόλοιπη πραγματικότητα; Τρεις τουλάχιστον διαφορετικές εκδοχές μπορεί να υποστηριχθούν: α) Οι ελεύθερα διαμορφούμενες αποφάσεις και πράξεις είναι αναίτιες. Προς αυτό αντιπαράκειται το ότι αν κάτι είναι αναίτιο είναι τυχαίο. β) Οι ελεύθερες αποφάσεις οφείλονται μεν σε προγενέστερα συμβάντα, δεν καθορίζονται όμως πλήρως από αυτά· η δημιουργούμενη απροσδιοριστία επιτρέπει την παρεμβολή των θεληματικών ενεργημάτων (willingness) που εκφράζουν το πόσο πολύ το υποκείμενο θέλει να οδηγηθεί στη μία απόφαση ή στην άλλη. Όμως έτσι το ερώτημα μετατίθεται στις αιτίες αυτών των ενεργημάτων. γ) Οι ελεύθερες αποφάσεις χαρακτηρίζονται από το ότι έχουν ως αιτία το πράττον υποκείμενο (αιτιότητα του πράττοντος υποκειμένου, agent causation), το οποίο είναι η έσχατη αιτία κάθε ελεύθερης πράξης. Και πάλι τίθεται το ερώτημα των αιτιών που διαμόρφωσαν το πράττον υποκείμενο.

9. Συμβατοκρατία

Η παραδοσιακή συμβατοκρατική θέση συνδέεται με το έργο των εμπειρικιστών φιλοσόφων, Τ. Hobbes και D. Hume. Αφορά πρωτίστως την ελευθερία του πράττειν (παρακάμπτεται, δηλαδή, η έννοια της ελευθερίας του βούλεσθαι) και έχει ως εξής: Η ελευθερία συνίσταται στο να κάνει κάποιος αυτό το οποίο επιθυμεί χωρίς να εμποδίζεται. Αργότερα (καθώς γινόταν ολοένα και περισσότερο γνωστή και κατανοητή η συμβολή ψυχολογικών και ψυχοπαθολογικών παραγόντων στη διαμόρφωση της βούλησης και της συμπεριφοράς) η παραδοσιακή θέση συμπληρώθηκε ως εξής: Η ελευθερία μπορεί να παρεμποδίζεται ή να καταλύεται και από εσωτερικούς ψυχολογικούς παράγοντες που μπορεί να επηρεάζουν την αυθεντικότητα της έκφρασης των ανθρωπίνων επιθυμιών, όπως από πάθη, φοβίες, καταναγκασμούς.

Μια γενικότερη ένσταση εναντίον της συμβατοκρατικής άποψης έχει ως εξής: Αν το να αποφασίζει και να δρα κάποιος σύμφωνα με τις (αυθεντικές, έστω) επιθυμίες του συνιστά επαρκή προϋπόθεση της ελεύθερης βούλησης, δημιουργείται η εξής αντίφαση: οι επιθυμίες κάποιου μπορεί να έχουν προκαθοριστεί (π.χ. από τα γονίδια του, την ανατροφή του, τις εμπειρίες του κ.ο.κ.). Αν η απόφαση καθορίζεται από τέτοιες επιθυμίες, τότε το άτομο δεν μπορεί (τη στιγμή κατά την οποία λαμβάνει την απόφαση) να κάνει μια γνήσια επιλογή, εφόσον δε θα μπορούσε να είχε αποφασίσει διαφορετικά.

Ο Αμερικανός φιλόσοφος D. Dennett δε συμφωνεί με την απόδοση στην έννοια της ελεύθερης βούλησης κάποιας ιδιάζουσας μεταφυσικής βαρύτητας. Σύμφωνα με τη θεωρία του για τις τρεις στάσεις (three stances), από τους αρχαίους χρόνους οι άνθρωποι όταν θέλουν να εξηγήσουν ένα φαινόμενο υιοθετούν είτε: α) Την προθετική στάση (intentional stance) όσον αφορά τις δραστηριότητες ανθρώπων και άλλων έμβιων όντων. Η στάση αυτή προϋποθέτει μια πρακτική λογικότητα: Τα λογικά όντα αυτά επιλέγουν τι θα πράξουν με βάση τις επιθυμίες τους και τις πεποιθήσεις τους. β) Τη σχεδιαστική στάση. Φαινόμενα που φαίνεται να έχουν κάποια σκοπιμότητα, όπως η λειτουργία ενός ρολογιού ή του σύμπαντος για όσους πιστεύουν ότι αυτό δημιουργήθηκε, αποδίδονται στο σχεδιασμό τους από ένα νοήμονα κατασκευαστή. γ) Τη φυσική στάση. Φαινόμενα, όπως η ελεύθερη πτώση ενός σώματος, ο βρασμός, οι χημικές αντιδράσεις, αποδίδονται σε φυσικούς νόμους.

10. Κλινικά ενδιαφέρουσες καταστάσεις

Κατά τα σύνδρομα σωματοαγνωσίας και νοσοαγνωσίας που οφείλονται σε βλάβες συγκεκριμένων περιοχών του εγκεφάλου, το άτομο απολύτως λογικό κατά τα άλλα, αδιαφορεί για κάποιο μέλος ή για το ήμισυ του σώματος του ή θεωρεί ότι δεν του ανήκει. Άτομα με διατομή του μεσολοβίου (του συνδέσμου που συνδέει τα δύο εγκεφαλικά ημισφαίρια), έτσι ώστε το ημισφαίριο που ελέγχει το κέντρο του λόγου να μην έχει επαφή με το άλλο ημισφαίριο το οποίο ελέγχει αντιληπτικά και κινητικά το ένα ημισφαίριο του σώματος παρουσιάζουν ενίοτε παράδοξα σύνδρομα: Για παράδειγμα, κουμπώνουν το σακάκι τους με το

ένα χέρι ενώ το ξεκουμπώνουν με το άλλο. Όταν ερωτώνται σχετικά, το κέντρο λόγου εφευρίσκει διάφορες δικαιολογίες.

Ανάλογα φαινόμενα διάσπασης του εαυτού παρατηρούνται σε σχιζοφρενικά σύνδρομα, π.χ. οι ασθενείς έχουν την έντονη αίσθηση-πεποίθηση ότι η σκέψη τους κατευθύνεται έξωθεν ή ότι σκέψεις άλλων παρεισφύουν στο συνειδησιακό τους πεδίο. Κατά την ύπνωση ή σε διάφορα άλλα διασχιστικά σύνδρομα τα άτομα βιώνουν διαφορετικούς παράλληλους ή διαδοχικούς εαυτούς αλλά και αισθάνονται ότι βρίσκονται σε διαφορετικά περιβάλλοντα ενίοτε ταυτόχρονα.

Τα ανωτέρω κλινικά δεδομένα συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι ο εαυτός ή οι εαυτοί ενός ατόμου δομούνται ως απαρτιώσεις πληροφοριακών δεδομένων στο κέντρο του λόγου αλλά και σε άλλες περιοχές του εγκεφάλου.

11. Μια νευροβιολογική θεωρία για τον εαυτό

Σύμφωνα με τον νευροεπιστήμονα A. Damasio, στον εγκέφαλο των έμβιων όντων υπάρχουν ιεραρχημένες δομές που αντιστοιχούν σε τρία διαφορετικά επίπεδα εαυτού. Υπάρχει ένας πρωτοεαυτός (proto-self), ένας πυρηνικός εαυτός (core self) και ένας αυτοβιογραφικός εαυτός (autobiographical self).

Ο εγκέφαλος του ανθρώπου και των άλλων ζωικών ειδών προσλαμβάνει και επεξεργάζεται διαρκώς πληροφορίες που αφορούν την κατάσταση του σώματος. Οι πληροφορίες αυτές απαρτιώνονται σε χάρτες (maps), οι οποίοι συνέχονται μεταξύ τους σε ένα ενιαίο λειτουργικό υποσύστημα το οποίο μπορεί να περιγραφεί ως μια ενιαία (μη συνειδητή) αναπαράσταση της συνολικής κατάστασης του σώματος, ή ως ένας πρωτοεαυτός.

Παράλληλα προς την απαρτίωση πληροφοριών από το σώμα, στον εγκέφαλο απαρτιώνονται και πληροφορίες που αφορούν τα αντικείμενα που υπάρχουν στο εξωτερικό περιβάλλον. Οι αρχικές αυτές αναπαραστάσεις αντικειμένων προκαλούν έμφυτες ή μαθημένες σπλαγγικές (συγκινησιακές) και συμπεριφορικές αντιδράσεις. Σύμφωνα με τον Damasio, στο πλαίσιο της εξελισσόμενης αυτής διαδικασίας, οι διάφοροι χάρτες του αντικειμένου και των πρωτοεαυτών συναπαρτίζουν έναν ευρύτερο χάρτη, ο οποίος μπορεί να περιγραφεί ως εξής: το αντικείμενο από τη σκοπιά του οργανισμού ο οποίος το αντιλαμβάνεται. Αυτός ο χάρτης αντιστοιχεί στον πυρηνικό εαυτό (core self).

Στα έμβια όντα που βρίσκονται υψηλότερα στην εξελικτική κλίμακα, που έχουν δυνατότητες απομνημόνευσης, το συγκεντρωμένο στο επίπεδο του πυρηνικού εαυτού πληροφοριακό υλικό μπορεί να αποθηκεύεται ως αυτοβιογραφική μνήμη. Το αυτοβιογραφικό αρχείο μπορεί να αναφέρεται στο παρελθόν (αυτοβιογραφικές αναμνήσεις), στο μέλλον (σχέδια δράσης, προθέσεις), ή στο παρόν (να περιέχει πεποιθήσεις, δεξιότητες, προτιμήσεις). Η χρήση της γλώσσας επιτρέπει τη δόμηση αυτοβιογραφικών προτάσεων με υποκείμενο στο πρώτο πρόσωπο και εν τέλει τη διαμόρφωση της έννοιας του εαυτού, όπως αυθόρμητα την αντιλαμβάνεται ο μέσος άνθρωπος. Ο εαυτός διαρκώς αναπλάθεται με τη μεσολάβηση μηχανισμών απομνημόνευσης και λήθης.

Έτσι, σύμφωνα με την μη εισέτι επαρκώς επιβεβαιωμένη θεωρία του Damasio, οι διάφοροι εαυτοί ή τουλάχιστον ό,τι είναι νευρολογικά πλησιέστερο προς την ανωτέρω έννοια συνίστανται σε ιεραρχικά δομημένα εγκεφαλικά κέντρα απαρτίωσης πληροφοριών με βάση έναν ζώντα έμβιο οργανισμό.

12. Επίμετρο

Αν και η φιλοσοφική διαμάχη για το αν υπάρχει εαυτός και ελευθερία της βούλησης συνεχίζεται επί αιώνες τώρα, λίγοι θα μπορούσαν να διαφωνήσουν στα ακόλουθα συμπεράσματα:

Στο φυσικό-νευροβιολογικό επίπεδο προσέγγισης της πραγματικότητας η ελευθερία της βούλησης αντιμετωπίζει προβλήματα κυρίως σε σχέση με δύο βασικές επιστημονικές αρχές: τη διατήρηση της ενέργειας και τη αιτιώδη κλειστότητα του φυσικού σύμπαντος. Στο ίδιο επίπεδο, υπάρχουν ενδείξεις ότι διάφορα εγκεφαλικά κέντρα διεκπεραιώνουν λειτουργίες συγκρίσιμες με αυτές που αποδίδονται στο αντικείμενο που ονομάζεται «εαυτός».

Στο πλέον αφηρημένο ψυχολογικό επίπεδο η έννοια του εαυτού είναι μια πολύτιμη έννοια που βοηθάει την διαανθρώπινη επικοινωνία και συμβάλλει στην εξήγηση και την πρόβλεψη κυρίως της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η Ηθική, η Πολιτική, θεσμοί όπως η Δικαιοσύνη, οι διανθρώπινες σχέσεις στηρίζονται στην υπόσταση του εαυτού-υποκειμένου που μπορεί να κρίνει, να αξιολογεί και να επιλέγει ελεύθερα. Ακόμα και αν η ελευθερία περιορίζεται ή εξαλείφεται στο επίπεδο των φυσικοχημικών μικροσυμβάντων που καθορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, ακόμα και αν οι όροι «εαυτός» και

«ελευθερία της βούλησης» έχουν μικρή μεταφυσική-φιλοσοφική βαρύτητα, η κοινωνική και πολιτιστική τους αξία είναι ανυπολόγιστη.

Ζούμε σε ένα κόσμο στον οποίο η δυνατότητα του υποκειμένου να επιλέγει, με την ψυχολογική έννοια του όρου, ελεύθερο από εξωτερικούς και εσωτερικούς καταναγκασμούς, θεωρείται ύψιστο και προστατεύσιμο αγαθό, του οποίου ηθικό σύνορο είναι η ελευθερία των άλλων υποκειμένων. Με βάση αυτή τη θεμελιώδη αρχή του Διαφωτισμού, το τι θα κάνει, πώς θα ζήσει, ή πώς θα πεθάνει κάποιος μπορεί να περιορίζεται μόνο αν περιορίζει σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό την ελευθερία των άλλων. Πιστεύω ότι αυτός είναι ένας λογικός κανόνας αφετηρίας για τον ηθικό προσδιορισμό και τη νομική ρύθμιση του δικαιώματος της ευθανασίας και των τυχόν προτεινόμενων περιορισμών σε αυτό. Επομένως τα συμπεράσματα στο ερώτημα «Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε; Ο εαυτός και οι διαδοχικοί (;) θάνατοί του» θα ήταν ως εξής:

13. Εαυτός και ευθανασία: Συμπεράσματα

Δεν υφίστανται επαρκείς ενδείξεις ότι ο εαυτός υπάρχει ως μία ιδιαίτερη ουσία. Πιθανώς, υπάρχει ως συντονιστικά, απαρτιωτικά κέντρα εντός του εγκεφάλου, ως επίγνωση της απαρτιωτικής αυτής λειτουργίας, και, στον άνθρωπο, ως αφήγηση για τη βιολογική - ψυχολογική - κοινωνική ενότητα που αποκαλείται 'εαυτός'. Η ελευθερία της βούλησης, ακόμα και αν ο κόσμος είναι αιτιοκρατικός, μπορεί να υπάρχει στο ψυχολογικό - κοινωνικό επίπεδο θεώρησης.

Για όσους αντιμετωπίζουν έτσι τον εαυτό και την ελευθερία της βούλησης, δεν φαίνεται λογικό να αποκλείεται εκ προοιμίου, ούτε να καταστέλλεται υπέρμετρα, το δικαίωμα του ψυχολογικού-κοινωνικού εαυτού να δώσει ένα οριστικό τέλος στο αφήγημα του.

Συγκρουόμενα συμφέροντα

Δεν υπάρχουν.

Βασική Βιβλιογραφία

1. Damasio A. (1999): *The Feeling of What Happens: Body, Emotion, and the Making of Consciousness*. Vintage. London.
2. Descartes R. (1637, 2000): *Discours de la méthode*. Flammarion. Paris
3. Blackmore S. (2004): *Consciousness. An introduction* (pp. 94-96). Oxford University Press, NY.
4. Hume D. (1740, 1985): *A Treatise of Human Nature* (pp. 41-46). Penguin Classics, London.
5. Brook A. (2011): Kant's View of the Mind and Consciousness of Self. Στο E. Zalta (Ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/archives>
6. Rudder Baker L. (2000): *Persons and Bodies: A Constitution View (Cambridge Studies in Philosophy)*. Cambridge University Press, Cambridge, MA.
7. James W. (1890, 2007): *The Principles of Psychology* Vol. I (pp. 291-402). Cosimo Classics, NY.
8. Sperry R. (1968): Hemispheric deconnection and unity in conscious awareness. *American Psychologist* 23:723-733.
9. Hilgard E. (1977): *Divided consciousness. Multiple Control in Human Thought and Action*. Wiley, NY.
10. Tart C. (1969): *Altered States of Consciousness: a Book of Readings*. Wiley, NY.
11. Dennett D. (1992): The Self as a Center of Narrative Gravity. In F. Kessel, P. Cole, D. Johnson (Eds.): *Self and Consciousness. Multiple Perspectives*. Erlbaum, Hillsdale, NJ.
12. Dennett D. (1987): *The Intentional Stance*. MIT Press. Cambridge, MA.
13. Strawson G. (1997): The Self. *Journal of Consciousness Studies*, 4:405-428.
14. Kant I. (1796, 1893): *Kritik der Reiner Vernunft* (Critique of Pure Reason) Vol. 7. Στο W. Weischedel (ed): *Works in 10 Vols Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Deutschland*.
15. Sartre J. P. (1976): *L' être et le néant*. Galimard, France.

16. Vihvelin W. (2011): Arguments for Incompatibilism. Στο N. Zalta (ed): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/archives>
17. Clarke R. (2003): *Libertarian Accounts of Free Will*. Oxford University Press, Oxford, N.Y.
18. McKenna M. (2009): Compatibilism. Στο N. Zalta (ed): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/archives>